

AMBT EN
HEERLIJKHEID

oudheidkundige kring
RHEDEN - ROZENDAAL

December 1992 nr. 103

AMBT EN HEERLIJKHEID

Mededelingen van de
Oudheidkundige Kring Rheden - Rozendaal

December 1992, No 103

Redactiecommissie:

J. Baltjes, H.M. Bosland, J. de Bruijn, F. van Heusden
en H. Wissink

Redactieadres:

J. Baltjes,
Hertog van Gelrestraat 5
6891 AW Rozendaal
Tel. 085 - 634225

Druk: Drukkerij Doevendans te Dieren

Ambt en Heerlijkheid is een uitgave van de
Oudheidkundige Kring Rheden - Rozendaal.
Secr. Mevr. H. Renkema,
Köllinglaan 15,
6952 HK Dieren.
Tel. 08330 - 14205

INHOUD:

	blz.
Prentbriefkaarten als hulpbron voor de recente geschiedenis (door H. Wissink)	1
Nogmaals: De Tramstraat in Velp	6
Een eeuw ziekenhuis in Velp (door H.M. Bosland)	8
De gesneuvelde vliegers in Rozendaal (door drs W.H. Tiemens)	10
De molenschuur in Rozendaal (door J. Baltjes)	14
Snippers van de redactietafel	16

Kopij voor volgend nummer uiterlijk
22 januari 1993 - maar liefst eerder -
bij de Redactie.

PRENTBRIEFKAARTEN ALS HULPBRON VOOR DE RECENTE GESCHIEDENIS

door H. Wissink

Tot 1892 had alleen de toenmalige PTT het recht prentbriefkaarten uit te geven. Uiteraard verzorgde de PTT, na frankering en adressering, ook de verzending en de bezorging ervan. Het aantal afbeeldingen op de kaarten was zeer gering en sloeg meestal op enkele grotere plaatsen. De prentbriefkaart kreeg daardoor in het begin alleen maar de functie van boodschapper en niet zo zeer als groet uit een vakantieplaats, via een aardige afbeelding uit die plaats. Het was een veredelde briefkaart met toevallig een plaatje daarop.

Dieren 18 July 1911

Geachte Mevrouw,

Ik veronderstel u reeds thuis
zijt mijne vacante spoor
ook ten einde en hoop dat u
dus om 4 uur weg geroemd
thuis te komen dat dag in
omgeveen. Er is hier zaterdag
een groot kegelconcouren geopen
dat 14 dagen duurt en waarvoor
125 clubs zich hebben aangem.
meldt 1/2 anderz. m. dit is een
er is ook eene damesclub open
hier bij. Deze laatste geeft u
verschillende snapshots van Dieren
omstreekt op 18 July 1911
van Dieren de dagmaten

Mevrouw P. Boelaars

Stratum

Afbeelding 1. (Groet uit Dieren). Gedateerd 18 July 1911.

Hier is de adreszijde afgedrukt. De boodschap brengt ons in contact met het sociaal verkeer in 1911. De heren kegelen de dames ook. De emancipatie begon!..." Er is hier Zaterdag een groot kegelconcouren geopend dat 14 dagen duurt en waarvoor 125 clubs zich hebben aangemeld. Er is ook eene damesclub hierbij" ...

Op de beeldzijde staat een postbode afgebeeld met een tas waaruit een laddertje met tien snapshots uit Dieren komt.

Einde monopolie

Per 1 april 1892 - ruim honderd jaar geleden dus - werd dit PTT-monopolie opgeheven. Elke uitgever mocht toen prentbriefkaarten uitgeven en de PTT had toen de plicht - mits

ze voldoende gefrankeerd waren - ze snel en goed te transporteren en te bezorgen.

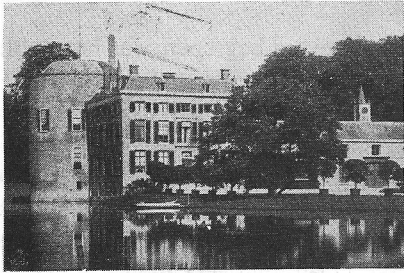
De zakelijk aangelegde uitgevers begrepen wat het publiek wilde. Zij zorgden voor een lawine van prentbriefkaarten. Het tarief was laag: aanvankelijk twee en een halve cent, later zelfs twee cent. Dat was dus geen hinderpaal en de PTT verstond in samenwerking met de spoorwegen zijn vak. Omdat de telefoon nog lang geen gemeengoed was, werd de prentbriefkaart zodoende een goed en een snel communicatiemiddel.

Het aanbod stimuleerde de vraag. Een verzamelaar te Arnhem heeft van zijn stad minstens 12.000 verschillende prentbriefkaarten vanaf het begin van deze eeuw bijeen gebracht en een verzamelaar uit de Veluwezoom vergaarde van de dorpen op de zuid-oost Veluwe een even groot aantal. En toch slapen beide heren onrustig, omdat hun verzameling nog lang niet compleet is!

De drukkers deden hun best, de PTT en het spoor ook, per (nacht)trein werden de ter verzending aangeboden kaarten snel en secuur door het land verspreid. PTT bezorgde toen - meestal in drie bestellingen per dag! - de kaarten door het hele land. En het publiek leerde de mogelijkheid van de prentbriefkaart voor het intermenselijk verkeer kennen. **De prentbriefkaart kreeg zodoende een aparte gebruikswaarde:** een snel en degelijk communicatiemiddel naar familie en bekenden met een leuk "alibi-plaatje": "Zie je wel, hier bevind ik mij".

Wijziging in 1905

Tot 1905 diende internationaal de gehele achterkant van de prentbriefkaart voor de adressering. De uitgevers begrepen dat ze ruimte moesten scheppen voor de berichtgeving. Dat deden ze door aan de voorzijde niet het hele vlak voor beeldvulling te gebruiken. Onder en naast de afbeelding lieten ze ruimte over om berichten door te geven aan de ontvanger. In 1905 werd dat in internationaal overleg veranderd. De rechter helft van de achterzijde werd toen bestemd voor de adressering. Bij niet gestempelde of niet gedateerde kaarten is dat een grof dateringshulpmiddel van de afbeelding op de kaart: een ongedeelde rug geeft aan, dat de kaart vóór 1905 is vervaardigd en de daarop voorkomende (topografische) afbeelding dateert dus ook van vóór 1905. Oude kaarten zijn thans, via hun afbeelding, vaak een hulpmiddel. Zo worden ze door architecten geraadpleegd bij restauraties, als originele tekeningen verloren zijn gegaan. (Zat daar nu wel of geen raam? Hoe was de verdeling van het raamvlak omstreeks 1902? Waar bevond zich toen een schoorsteen?).

Kasteel Rosendaal.

afbeelding
Groet uit Velp

*King, Anna, "Groet uit Velp"
jeugdige, met je afgeleide
gevoel, het is om te zien
in de foto dat je
in goed omzet van mijn
volgen. Hoewel het een
interieurlijst heeft is, want
je goed met je afgeleide
en je weet dat, want het
andere blinggen onstel
dan wel een vergelijking*

*vroeg, als je een voor had moeten nemen. Ook hoop ik dat het
vroeg of het wel je is en je niet erg versmeit, want menen van het
niet kunnen, dat ik een grauw met een je, maar, daar is erg van
de jongen een. Deel sterke, Anna, en vijf andere en de
Linden de groen en van mij een zelf, het is je, en het van u
heer, het is Anna.*

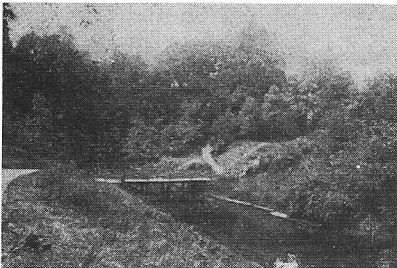
Afbeelding 2. (Groeten uit Velp) Gedateerd: 2 juli 1902.

Reproductie: Kasteel Rozendaal.

De inhoud is een felicitatie ter gelegenheid van een belijdenis(?), maar houdt tevens een ernstige vermaning in, — "of je verlijd word tot andere dingen dan wel eens vergeet wat of je eens voor had moeten nemen" —.

Thans zouden wij dit hoogstens in een brief aansnijden!

Lieve Pa en Mo,

Bosch bij Beekhuizen.

Groet uit Velp.

*Hoer hebben mij
U moess analk,
ten en ook van
de anderen daer
morgen verrast
U was net om
kward vete hebben
beneden, toen er
kwamen. Ik had
het niet gedacht.
O, ik wist al wie
ze gekocht heeft
zeker Betsey.
Nu, die klufft er*

*dan goed slag van. Hoe ik deren dag heb door
gebrukt, heb ik nu natuurlijk nog, konel zeggen.
Maar, dat schrijf ik later nog, wil een
E, en ik met je, want naar Rozendaal geweest. Van
eenmaal naar een van je, want de
1, en de groen en van mij zelf, het is je, en het van u
heer, het is Anna.*

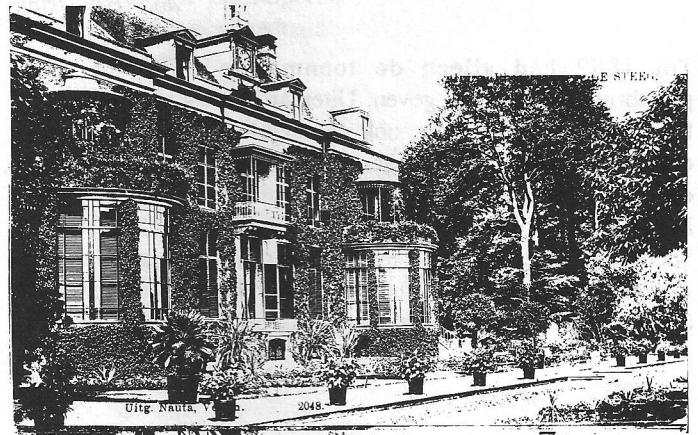
Afbeelding 3. (groet uit Velp). Gedateerd 6 aug. 1901.

Reproductie: Beekhuizer Bos.

Beeld van een vakantiebesteding. Er werd toen in ondoelmatige kleding wat afgewandeld.

De boodschap: — "Gister ben ik met Jeanne naar Rozendaal

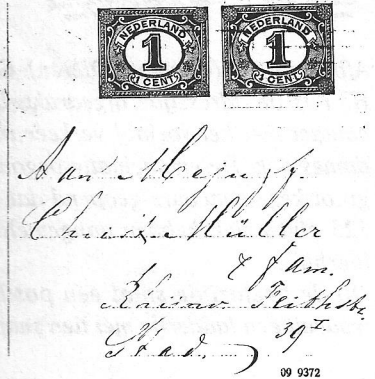
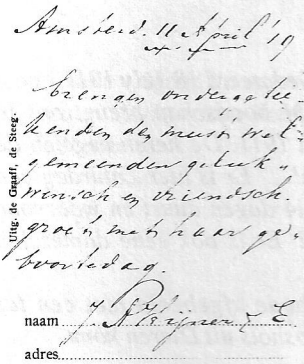
geweest. Van Rozendaal naar Velp en van Velp naar Arnhem. Een prachtige wandeling" —.

Afbeelding 4. (Huize Rhederoord). Gedateerd _ 1906.

Reproductie: Rhederoord.

Snapshot van levenswijze en stijl van de landadel in het begin van de twintigste eeuw. Interessante restauratie-detailgegevens (afdaken boven balkons, blinden achter de ramen). De planten op het trottoir vroegen een ruime vorstvrije winterberging. Is die er nog?

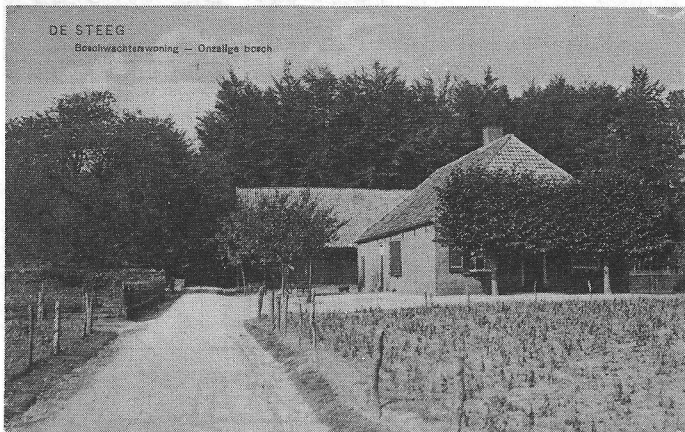

Afbeelding 5. Adreskant van een kaart uit De Steeg van 19 April 1919,

De zeer vormelijke stijl uit die tijd valt ons op. Men nam nog

afscheid van de 19de eeuw. Een stukje wellevendheid dat voor ons niet steeds hoeft, maar helaas helemaal verdwenen lijkt. Men ziet, dat de frankering is teruggebracht tot twee cent.

Volledigheidshalve verwijzen wij hier naar de publicatie van professor W. Jappe Alberts en A.G. van der Steur. In hun boek: Handleiding voor de beoefening van lokale en regionale geschiedenis... In de tweede druk (1984) bespreken ze op pagina 102-103 de hulp, die prentbriefkaarten de regionale of lokale geschiedvorderer kunnen bieden.

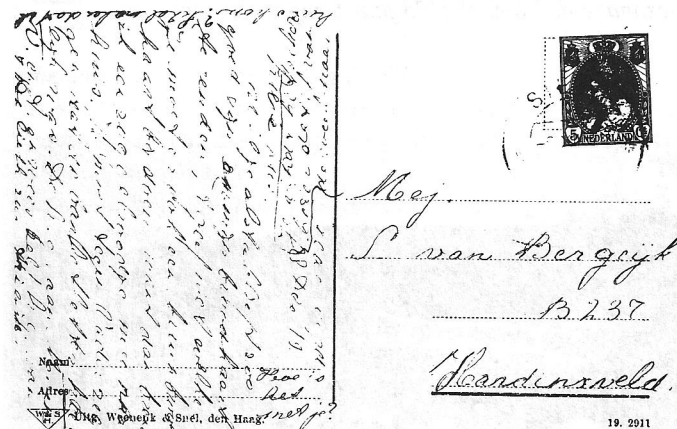

Afbeelding 5A. De beeldzijde van afbeelding 5. Boswachterswoning Onzalige bosch, De Steeg. Reproductie: Carolinahoeve.(?)

Prentbriefkaart geeft nog meer informatie

Maar er is meer mee te doen. Dat is geen verwijt aan bovengenoemde auteurs. Dezen hielden zich uitstekend aan hun onderwerp. Verzamelaars van prentbriefkaarten weten ook, dat oude kaarten ook kunnen worden gebruikt voor de bestudering van de mode in het tijdperk dat de kaart afbeeldt, voor het onderzoek naar oude auto's en fietsen, voor de reconstructie van het toenmalige straatbeeld, voor de totale "stofferij" van het straatbeeld etcetera. Uitermate belangrijk is dan natuurlijk, dat de uitgever heeft aangegeven in welk jaar hij de kaart vervaardigde. Op het poststempel mag men niet altijd afgaan, want bij "trage" handel hielden de detaillisten de kaarten vaak jarenlang vast. Een kaart met het drukkersjaar 1904 kan best pas in 1910 zijn verzonden!

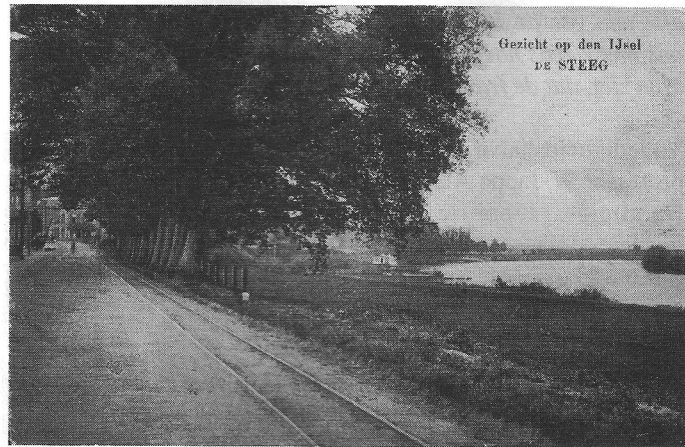
Een groot percentage van de kaarten die stads- en dorpsgezichten weergeven en waar kastelen, ruïnes, landhuizen en kerken op staan heeft wel een aanduiding van het productiejaar meegekregen. Bij oude kerken en andere oude gebouwen kunnen restaurateurs aan de hand daarvan nu al vaststellen, welke schade beeldhouwwerken aan het gebouw de laatste tientallen jaren hebben opgelopen door de "zure regen". Men kan dan met een oude prentbriefkaart in de hand vaststellen, hoe de resten over twintig of meer jaren er uit zullen zien als niet wordt ingegrepen. Maar ook voor de sociale en sociaal-economische geschiedenis zijn prentbriefkaarten soms van belang. Daarvoor dient men kennis te nemen van de teksten, die de verzend(st)er er op aanbracht. We voelen ons soms wel een beetje voyeur, als we de boodschappen lezen, die op de kaarten werden neergepend. We kijken immers als het ware in de relatie tussen verzender en ontvanger. Moge in dit geval het doel: het blootleggen van "gidsfossielen" uit de historie, het middel heiligen! Het is immers zo, dat die teksten vaak sailante punten uit de "kleine geschiedenis" treffend illustreren!

Afbeelding 6. Gelderland- Aan de Arbeid. datum 8 Dec. '19. Adreszijde. Nasleep van Wereldoorlog I voor Nederland. Hoewel ons land niet betrokken was bij deze wereldbrand had Nederland door de maritieme blokkades veel te lijden. Ons voedsel moest daarom "op de bon". Maar dat de schaarste eind december 1919 nog niet was afgelopen zal menigeen niet weten...."Wil je alstublieft zo goed zijn om mijn bonkaart te zenden. Je moet er ook een bruinbroodkaart bij doen want dan breng ik een roggebroodje mee naar huis" ...

Velp 3 Jan 1919.
 O Hoort Grootte avond
 ontving ik julin ansche
 Heestelij dank voor de
 gaeste menschen, die vanch
 julin ook alle gasts an
 1919. Ik ben altyd maar
 blij als overig darsdag
 man meer kwantig. Het
 ga met t. n. met het
 meering na van h. ma
 ken het alca goed, en
 hebben geen. g. r. e. l. p.
 gehad gelukkig. Het
 lijn, d. a. d. e. c. y. 1. o. g. e. m. e. n.
 tekin om te. d. e. e. n. t. e. g. e. n.
 In Ta am tot. w. a. t. t. h. e. t. o. k.
 te. T. a. m. e. n. g. e. t. e. r. h. e. ?
 maar te. g. e. n. e. f. w. i. l. d. m. e. t.
 w. i. l. d. h. e. t. h. o. c. h. m. o. l. g. e. m. a. d.
 k. e. l. i. k. d. a. t. h. e. t. m. e. t. h. o. v. e. r. g. e. n. e. t.
 k. e. l. i. k. d. a. t. h. e. t. m. e. t. h. o. v. e. r. g. e. n. e. t.

BRIEFKAART
 1. 10. 1919
 Dames Hout Stikema
 Casschaat
 J. P. van der Meer

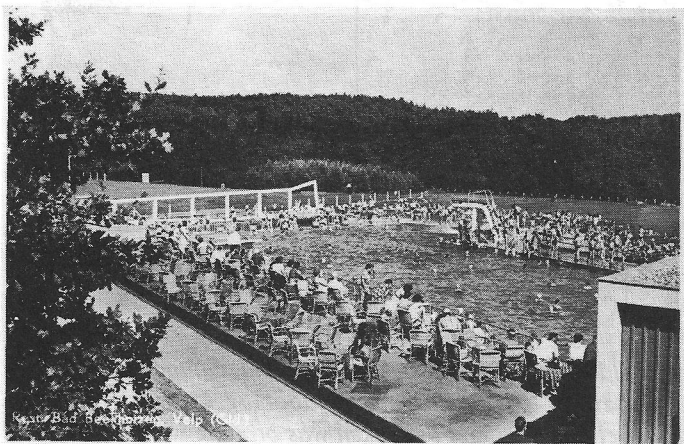

Gezicht op den IJssel
 DE STEEG

Afbeelding 7. Gezicht op den IJssel, de Steeg. Datum 3 Jan: 1919.

Afdruk van de adreszijde.—"Wij maken het allen goed en hebben geen SP.griep (= Spaanse griep) gehad gelukkig"— De beruchte griep epidemie, die kort na de oorlog heel Europa teisterde, vergde - ook in ons land - duizenden doden. Gezondheidsdrama van 75 jaar terug in één zin!

Afbeelding 7A. Beeldzijde van afbeelding 7. Reproductie: Straatweg met IJssel voor het huidige Gemeentehuis in de Steeg.

Afbeelding 8. Rest. Bad Beekhuizen Velp (Gld). Gedateerd: 1958. Reproductie: Zwembad in Beekhuizer bossen op een zomerse dag. Een situatie, die thans verdwenen is. Goed voor nu en later om te bezien, hoe de sfeer daar ruim dertig jaar geleden nog was.

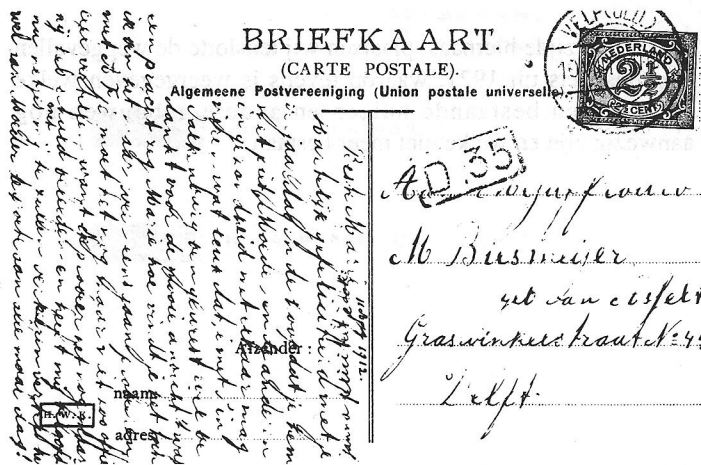
HEM
 3
 Deen Tongelbaer
 Nieuwe Gualt 13
 Haarlem
 29-8-87
 HAARLEM

Afbeelding 9. Velp, Gedateerd 29.8.08. De afbeelding bewaren wij voor later. Ze bevat een reproductie van Huize Daalhuizen. Wij nemen een kijkje op de adreszijde. De hoffelijkheid prevaleerde toen, ook tussen neven. Neef Louis Woltkens te Arnhem schreef zijn neef Wim v.d. Hoeven te Haarlem een wel zeer hoffelijk epistel, omdat laatstgenoemde, na een bezoek van Louis, ziek (ongesteld zei men toen) was geworden. Mensen die zo dachten en zich zo uitten leefden ook in een andere levensstijl dan wij nu - 80 jaar later! - doen. En bovendien: we zouden de telefoon pakken!

Kaarten van de Veluwezoom

Wij hebben een elftal kaarten gevonden uit het gebied van de Veluwezoom, kaarten, waarvan afbeelding of bijschrift ons opvallen: een vanwege de kosten thans door restauratie "genormaliseerd" gebouw, teksten, die inzicht geven in historische feiten, of in de stijlvolle wijze, waarop men elkaar vroeger bejegende. Wij voegden daarvan dus enige voorbeelden bij. Wellicht komen interessante resultaten te voorschijn indien onze lezers eens in hun oude kaartmateriaal duiken. Mogelijk vinden zij daarop soortgelijke teksten, die voor ons allen de moeite van het kennismaken waard zijn.

Wij wijzen er op dat de aangehaalde teksten zijn weergegeven met de taal-, schrijf- en interpunctiefouten, die op het origineel voorkomen.

Afbeelding 10. gedateerd 11 Aug. 1912.

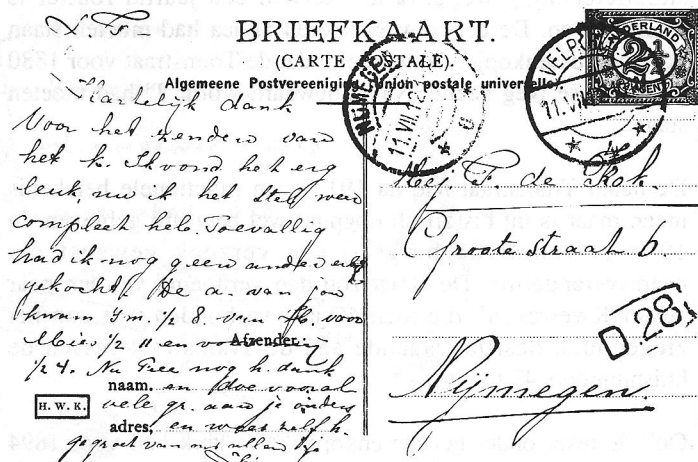
De beeldzijde toont de Schoonenbergsingel te Velp.

Wij namen alleen de adreszijde op.

Particuliere confidenties op een prentbriefkaart. Thans zouden wij er zeker de telefoon of een brief voor bezigen.

—"ik ben het maar eens weer gaan proberen met A.F. je moet het nog maar niet zo officieel vertellen—hij heb schuld beleden"—. Zo deed men dat 80 jaar geleden.

Wij hopen, dat de lezeressen en de lezers met belangstelling kennis zullen nemen van de berichten uit het begin van deze eeuw en de daarin verstopte zaken. Om ruimte te sparen en om een goede aanpassing te krijgen bij het formaat van Ambt en Heerlijkheid is gekozen voor een reproductie op ongeveer tweederde van de ware grootte.

Afbeelding 11; Velp, gedateerd 11.VII.12

De beeldzijde draagt een reproductie van de Zutphense Straatweg in Velp. Die bewaren we voor later en we beperken ons nu tot de adreszijde.

Dat waren nog een tijden voor onze landgenoten in 1912:

—De A. (A=Ansicht) kwam 'sm (= 's morgens) 8 van H voor Mies 11 en voor mij 4"—

Voor een tarief van 2 cent voor een prentbriefkaart leverde de PTT minstens drie bestellingen per dag. We zien hoe serdertdien de inflatie heeft gewerkt: hooguit één bestelling per dag en een prentbriefkaart kost 60 cent.

(Afbeeldingen uit deze bijdrage: Prentbriekaartenarchief van de auteur)

NOGMAALS: DE TRAMSTRAAT IN VELP

Het blijkt nodig te zijn, terug te komen op het artikel van de heer E.J. Muis Wzn in het vorige nummer (102) van Ambt en Heerlijkheid. In een combinatie van verschillende fouten bij het redigeren van het blad zijn namelijk twee alinea's en een situatietekening weggefallen, terwijl een jaartal foutief is weergegeven. De eerste weggefallen alinea had moeten staan voor het tussenkopje, dat vermeldt dat de Tramstraat voor 1880 Jeruzalemse weg heette. Na "...bewaard wordt?" had moeten staan:

De naam Tramstraat had na 1912 geen functionele betekenis meer, maar is uit historisch oogpunt wel bewaard gebleven. In 1934 is vanuit de burgerij een verzoek geweest om naamsverandering. De straat zou dan vernoemd worden naar zuster Kwerreveld, die toen 40 jaar verbonden was aan het ziekenhuis, destijds staande aan de Tramstraat tussen de huisnummers 42 tot 46.

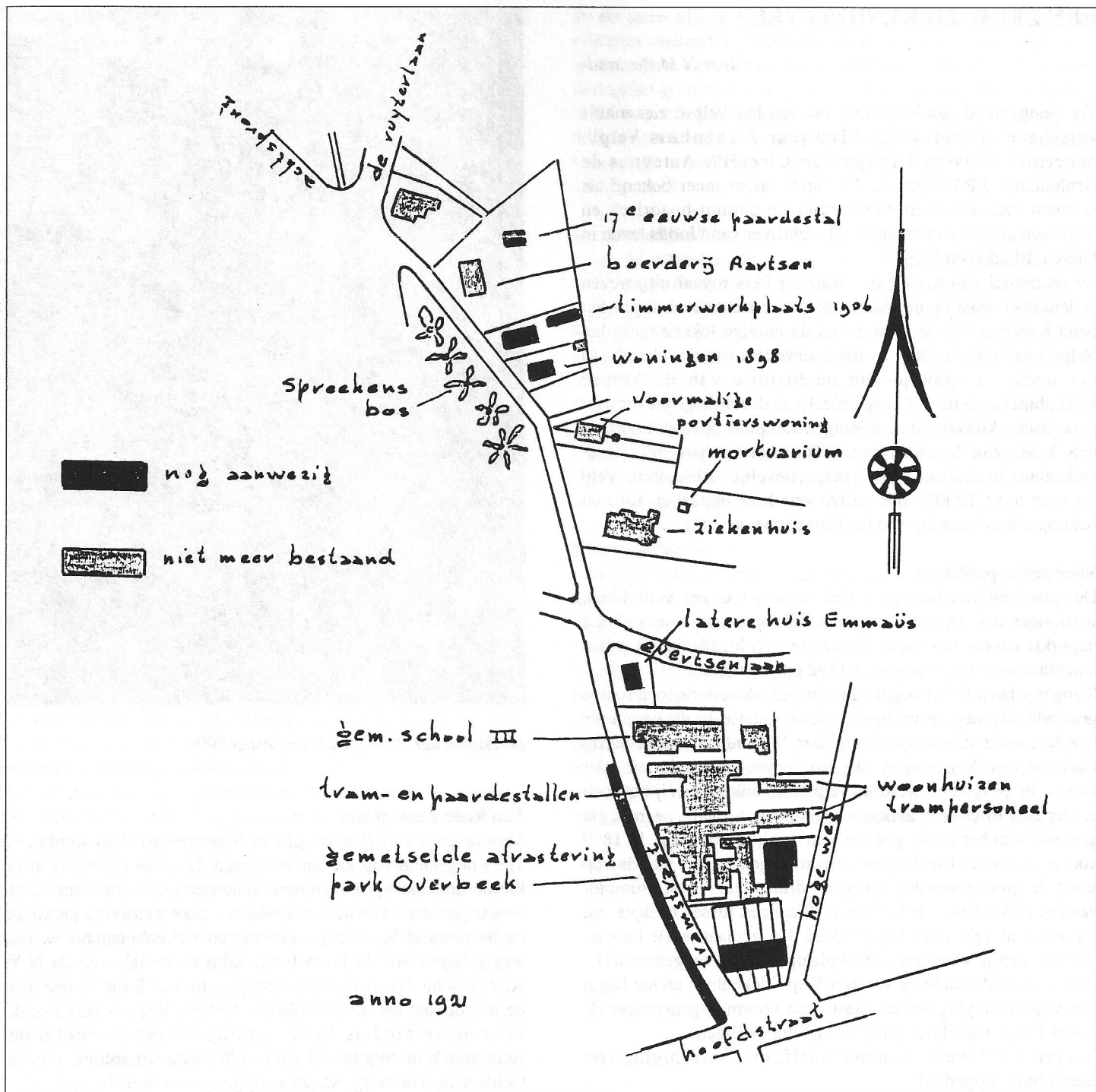
Ook de tekst onder het tussenkopje "De kerk had voor 1894 een waardevolle functie" verloor haar laatste alinea. Aan de vermelde tekst moet nog worden toegevoegd:

In 1884 wordt de weg aan de westkant van park Overbeek, de latere Parkstraat, vermeld als "Roomsche Kerckweg". Andere kerkwegen in Velp waren: "Overhaegse kerckweg", "Biljoense Kerkallee" (Reinaldstraat), "Kerkweg van Ommershof" (Willemstraat, Sophiasstraat), "Schuijnse Kerkwegh" (Oranjestraat).

Voorts moet het jaartal 1880 in de negende regel van boven op bladzijde 17 veranderd worden in 1860, terwijl op blz. 20, in de eerste kolom, op de veertiende regel van onderaf, tussen Cornelis Schuurman, tuinman" en "In 1927" is weggefallen: "Beiden hadden hun werk op kasteel Overbeek".

Op de bladzijde hiernaast plaatsen wij tenslotte de weggefallen situatieschets uit 1921, waarop tevens is weergegeven welke van de toen bestaande huizen en andere gebouwen nog aanwezig zijn en welke niet meer bestaan.

EEN EEUW ZIEKENHUIS VELP

door H.M.Bosland

Ter gelegenheid van het eeuwfeest van het Velpse ziekenhuis verscheen in september **"100 jaar Ziekenhuis Velp"**, ondertitel **"Tussen Kerkpad en Circuit"**. Auteur is de Arnhemmer J.P.Kooger. in den lande onder meer bekend als scribent van tientallen AO-boekjes op cultuur-historisch en technisch gebied en ten onzent als schrijver van "Joods leven in Dieren, Rheden en Velp".

De ondertitel van het bij de Walburg Pers royaal uitgegeven gedenkboek slaat op de plaats van het eerste ziekenhuisje - het pand Kerkpad 5 staat er nog - en de huidige lokatie nabij het Velperbroëkcircuit. Deel I - het leeuwedeel van de inhoud van het boek - is gewijd aan de historie van de Velpse ziekenhuizen, in deel II - onderdeel van dezelfde groot-formaat paperback - klinken, in de bijdragen van prof. dr R.M. Lapré en dra Y.M. van Geenhuizen, "Toekomstgeluiden": "Het ziekenhuis in de 21ste eeuw", respectievelijk "Ziekenhuis Velp op weg naar 2000". Wij zullen ons hier beperken tot een beknopte beschouwing van het historische gedeelte.

Voor zeven patiënten

De capaciteit van het eerste ziekenhuis - met zes vertrekken, waaronder ook nog een "ruimte om te opereren" - was uiterst beperkt: zeven patiënten. De eerste verpleegde in dit minihospitaal werd op 25 augustus 1892 opgenomen.

Kooger schetst in het begin van zijn gedenkwerk de toenmalige gezondheidszorg en de hygiënische situatie in de gemeente Rheden, waar in het oprichtingsjaar 1892 nog twee en dertig kinderen aan de gevolgen van een mazelenepidemie ten offer vielen. In 1896 eerst werd in Velp en Spankeren - zij het toch eerder dan in tal van andere vaderlandse dorpen - een begin gemaakt met het aanleggen van een drinkwaterleiding. In 1899 kon voor het eerst leidingwater worden getapt. Het jaar daarop stierf de grote promotor van goed drinkwater - ook promotor van het ziekenhuis - dr G.Fabius. (Wanneer, tussen haakjes, zal bij de nu al vele jaren bij de Oude Jan geplaatste Dr Fabius-pomp eindelijk weer een gedenkplaatje worden aangebracht?). Pioniers van de stichting van een Velps ziekenhuis en het begin van wijkverpleging waren naast deze voorman-geneesheer de artsen J.M.J. Pantekoek en dr A. van der Willigen.

In april 1893 werd, in hotel Naeff, de "Vereeniging Het Ziekenhuis" opgericht.

Dr A. van der Willigen Sr omstreeks 1900

Van klein naar groter

Voor de prijs van 75 cent per dag (kinderen 50 cent) werden in 1893 negenendertig zieken verpleegd. Het van meet af aan te kleine en moeilijk bereikbare ziekenhuisje werd al in 1894 vervangen door een nieuw, speciaal - door gemeente-architect en bestuurslid W. Honig - ontworpen ziekenhuisgebouw. Dit was gelegen aan de Tramstraat, nabij de remise van de N.V. Arnheemsche Tramweg-Maatschappij, die van 8 tot 18 uur met de paardetram een kwartierdienst Arnhem-Velp v.v. onderhield. Voor de verbinding in de richting Dieren en verder de Achterhoek in zorgde - al sinds 1887 - de stoomtram van de Geldersche Tramweg Maatschappij.

Reeds spoedig bleek ook de aanmerkelijk ruimere nieuwe behuizing toch te klein en begonnen verbouwingen en uitbreidingen elkaar op te volgen. (Men zoekt overigens in de tekst, in weerwil van verder overvloedige cijfermatige gegevens in het boek, tevergeefs naar het aantal bedden in die perioden.)

Vertraagd vrouwelijk bestuurslid

Ondanks een schrijnend exploitatietekort heeft het bestuur van het Velpse ziekenhuis de eerste vijftien jaar de genoemde aanvankelijke lage verpleegprijs per dag niet verhoogd.

Curieus is, over het bestuur gesproken, dat de predikant Kan (grootvader van Wim Kan) in 1907 reeds een aanbeveling deed, een vrouw in het bestuur op te nemen, maar dat het tot 1965 duurde voor het zover kwam!

Na een vergeefse poging, rond 1918, van het toenmalig gemeentebestuur tot stichting van een Gemeente-ziekenhuis met 40 bedden, werd in 1921 - op Koninginnedag! - met de inwijding van een aangebouwde vleugel een belangrijke uitbreiding gerealiseerd. De al sinds 1911 in het Ziekenhuis Velp werkzame Arnhemse chirurg Sikemeier had een belangrijke stem gehad in het ontwerp van twee grote operatiekamers. Er waren nu drie bijgebouwen-barakken, onder meer bestemd voor besmettelijke patiënten.

Giftige pijlen

Een nieuw uitbreidingsplan, acht jaar later, sneuvelde aanvankelijk door de ingezette neergang van de conjunctuur. Intussen werden via artikelen in de Nieuwe Arnhemsche Courant vanuit de Gelderse hoofdstad giftige pijlen op het Velpse instituut - betiteld als "dorpsziekenhuis" - afgeschoten. Bestuur en ziekenhuis hielden echter stand.

Nieuwe plannen - van gemeente-architect Heineman - stelden een gemoderniseerd en vergroot onderkomen tot negen en zeventig patiënten in het vooruitzicht. In oktober 1934 kon het met een nieuwe vleugel uitgebreide en ook overigens gemoderniseerde ziekenhuis in gebruik worden genomen.

Het Velpse ziekenhuis telde eind 1935 rond vijftig personeelsleden. De verpleegprijs voor een dag bedroeg in het tarief derde klas drie gulden. Het aantal bedden beliep zeventig.

WO II en daarna

In Koogers bedrijfsgeschiedenis wordt uitgebreid stilgestaan bij de lotgevallen in oorlogstijd.

In de jaren vijftig gingen de plannen tot uitbreiding van het complex ziekenhuisgebouwen aan de Tramstraat en omgeving, in de vorm van nieuwbouw serieuze vormen aannemen. Datzelfde gold voor een polikliniek in Dieren, die in oktober 1961 in gebruik werd genomen. In 1974 kwam een uitbreiding hiervan tot stand, waar verder het jaar daarop het - inmiddels belangrijk uitgebreide - verpleeghuis Gelders Hof in gebruik werd gesteld.

De menselijke noot

Over dit alles bericht "100 jaar Ziekenhuis Velp" uitvoerig. Ook is het boek doorspekt met bijzonderheden en verhalen over de mensen die de gezondheidszorg in Velp en omgeving behartigden en ontwikkelden en die dit thans nog doen. Daardoor is dit gedenkboek ook, naast alle zakelijke informatie, goed voor een serie sappige verhalen.

Het hoogtepunt van de historie der Velpse ziekenhuizen is begrijpelijkerwijs de beschrijving van de totstandkoming en ingebruikneming van het huidige ziekenhuis (architect ir H. van Wely), dat in november 1971 officieel werd geopend. Voorzitter is dan dr A. van der Willigen junior.

Woord en beeld

Niet enkel met woorden maar ook met vele tientallen foto's en andere illustraties wordt in het gedenkboek "100 jaar Ziekenhuis Velp" - mede door Koogers co-auteurs - een beeld geboden, niet enkel van de geschiedenis, maar ook van het huidige medische bedrijf in het Velpse ziekenhuis. Het boekwerk, waarvan hier enkel hoofdpunten uit de historie konden worden aangestipt, is voor alle belangstellenden in de boekhandel - à f. 39,50 - verkrijgbaar. Voor dat bedrag krijgt men een kijkje, nee een inzicht in een geschiedenis en in een wereld, die voor een ieder van belang is, omdat de gezondheidszorg en de plaatselijke vorm daarvan ons allen aangaan.

DE GESNEUVELDE VLIEGERS VAN ROZENDAAL

door drs W.H. Tiemens

Inleiding

Anders dan in de plaatsen daaromheen het geval is, doet in Rozendaal vrijwel niets meer herinneren aan de bewogen jaren 1940-1945. Het lijkt nu wel of de oorlog aan deze plaats voorbij ging. Maar het groene bord met witte letters, dat aan het hek ven de begraafplaats is bevestigd, maakt duidelijk dat schijn bedriegt. Dat bord vermeldt:

**Oorlogsgraven
van het Gemeenbest
Commonwealth
War Graves**

Niet allemaal

Op deze begraafplaats rust een achttal vliegers, wier vliegtuigen tijdens de oorlog op Rozendaalse bodem neerstortten. Tijdens de jaarlijkse dodenherdenking wordt ook eer bewezen aan deze jonge mensen, die het hoogste offer brachten in de strijd tegen Nazi-Duitsland.

Zij zijn echter niet de enigen. Op de Arnhemse begraafplaats Moscowa liggen thans nog zes bemanningsleden van een bommenwerper begraven, die omkwamen toen hun toestel binnen de grenzen van de gemeente Rozendaal neerstortte. De stoffelijke resten van de zevende man van deze "crew", de Canadese "captain" D.S. Brown, werden na de oorlog van Moscowa overgebracht naar de Canadese oorlogsbegraafplaats in Groesbeek.

Vijftien

De vijftien vliegers, die in Rozendaal sneuvelde, vormden de bemanning van drie vliegtuigen, die alle in het noordelijk gebied van de gemeente neerkwamen.

De eerste slachtoffers vielen in de nacht van 7 op 8 november 1941, toen hun Halifax in het gebied "Kouwerik" van de Imbosch neerkwam. Dit vliegtuig, dat tot No 35 Squadron van de Royal Air Force behoorde, moest met negen en twintig andere zogenoemde "rover patrols", zeg maar strooptochten, boven Duitsland uitvoeren, terwijl andere formaties Berlijn, Mannheim en Keulen aanvielen. De Halifax werd neergeschoten door Oberleutnant Herbert Lütje, die vanaf vliegveld

Twente opereerde. Vier bemanningsleden - (de boordschutters A.R.Kilminster, C.R.Witcher, de radiotelegrafist R.R. Drummond en de navigator M.O.Stephens) - konden het vliegtuig op tijd verlaten. Zij werden door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt.

De omgekomenen waren:

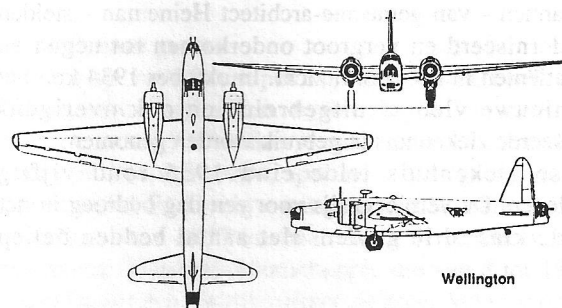
**Pilot Officer G.Withaker (20), piloot,
Sergeant E.R. Thomas, boordwerktuigkundige en
Sergeant R.F. Thompson (23), boordschutter.**

In de nacht van 15 op 16 augustus 1942 stortte er opnieuw een bommenwerper van de Royal Air Force neer op Rozendaalse bodem. Het was een Wellington van No 156 Squadron, die op de terugweg van een bombardement op Duisburg werd onderschept door een Me 110 nachtjager, gevlogen door Oberleutnant Manfred Meurer, die tot dezelfde eenheid behoorde als Oberleutnant Lütje.

De Wellington viel in het gebied "Zwarte Bulten". De gehele bemanning kwam bij deze gebeurtenis om het leven. Zij bestond uit:

**Flight Sergeant C.C.Newlove (23), piloot (Royal New Zealand Air Force),
Sergeant J.H. Westgate B.E.M. (25), Boordschutter,
Sergeant T. Barker (29), radiotelegrafist/boordschutter,
Sergeant W.G. Bate (29), navigator,
Sergeant F.C.G. Tate (20), bommenrichter.**

Sergeant Barker was de enige gehuwde van deze bemanning.

De meeste slachtoffers eiste de ondergang van de viermotorige Lancaster bommenwerper van No 106 Squadron in de nacht van 14 op 15 juni 1943. In deze machine vonden zeven mensen de dood. Slechts één man wist het vliegtuig te verlaten, de bommenrichter R.S. ("Bob") Pegg, een Canadees.

De Lancaster behoorde tot een formatie, welke die nacht een aanval uitvoerde op Oberhausen. Hij werd slachtoffer van de Duitse nachtjagerpilot Hauptmann August Geiger, die eveneens van het vliegveld Twente was opgestegen.

In de heide langs de Eerbeekseweg sneuvelden:

Pilot Officer D.S. Brown, piloot (Royal Canadian Air Force),

Flying Officer E.G. Seall (29), leerling bommenrichter,

Sergeant R.A. Beaton (22), navigator,

Sergeant E.C. McMillan (21), boordwerktuigkundige,

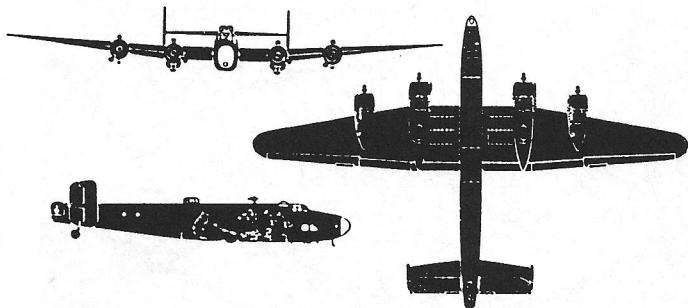
Sergeant F.J. Stoker (30), radiotelegrafist/boordschutter,

Sergeant K. Wilcock (22), boordschutter en

Sergeant A.G. Ballantyne (22), boordschutter.

Stoker was de enige gehuwde in deze bemanning. Bovendien was hij vader van een dochttertje, Margaret.

De Halifax en Wellington kwamen in een weinig betreden gebied terecht, de Lancaster van No 106 Squadron daarentegen niet. Het in nood verkerende vliegtuig raasde door het jonge bos aan de zuidzijde van de Eerbeekseweg (die loopt van de Apeldoornseweg ten zuiden van Terlet naar Eerbeek), sloeg te pletter tegen de beukebomen, welke het in zijn vaart ontwortelde, ter weerszijden van die zandweg en kwam in stukken in de heide, aan de noordkant daarvan, tot stilstand. Daar brandden de restanten uit.

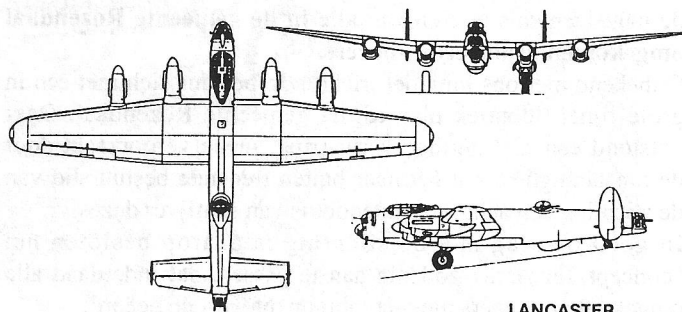
Halifax

Tot op de dag van vandaag vormt het gat, dat de zware bommenwerper in de bomenrijen sloeg, een opvallende en unieke markering van de plaats, waar bijna vijftig jaar geleden het noodlot toesloeg..

Geschiedenis beschreven

Toen ik tijdens mijn onderzoek naar de geschiedenis van de Duitse radiopeilstations Teerose I (bij Terlet) en Teerose II (bij het Rozendaalse Veld) op het Lancaster-ongeval stuitte, trof mij vooral het feit, dat deze gebeurtenis vrijwel onopgemerkt was gebleven. Hoeveel mensen waren sindsdien de opmerkelijke plaats gepasseerd, zonder te beseffen - laat staan even stil te staan bij - wat daar is gebeurd. Dit bracht mij ertoe om alsnog vast te leggen hetgeen ik nog zou weten te achterhalen over het vliegtuig, zijn bemanning en de "crash".

Eén en ander heeft geleid tot een uitgebreide beschouwing, die - voorzien van illustraties - za kunnenl worden opgenomen in een speciale uitgave die de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal over onderwerpen uit de lokale oorlogsgeschiedenis het licht wil laten zien.

LANCASTER

Rest de vraag.....

Rest de vraag of daarmee de kous af was. Ik vond eigenlijk van niet, maar een duidelijk omlind plan stond mij nochtans niet voor ogen.

Dat veranderde, toen ik nog niet zo lang geleden met de Velpse beeldend kunstenaar Eugène Terwindt over deze aangelegenheid sprak. Daarbij kwam de gedachte naar voren, dat het - met het naderen van de dag (15 juni 1993) waarop het vijftig jaar geleden is, dat het drama zich voltrok - passend zou zijn om de herinnering aan de gesneuvelden op de aansprekende plaats langs de Eerbeekseweg met een eenvoudig

monument levend te houden. Omdat wij van mening waren, dat het tot stand brengen van zo'n gedenkteken allereerst een zorg van de Rozendaalse gemeenschap zou zijn, meenden wij er goed aan te doen uw kringbestuur van ons idee op de hoogte te stellen en te vragen, zich in te zetten voor de verwezenlijking daarvan. Intussen - het bloed kruipt nu eenmaal waar het niet gaan kan - werkte de heer Terwindt het monument-idee verder uit in een m.i. treffend ontwerp. Op advies van uw voorzitter heeft de heer Terwindt dit inmiddels aan drs P.I.A.M. van Campenhout, burgemeester van Rozendaal, getoond. De daarop volgende stap werd gevormd door de presentatie op 13 oktober j.l. van het uitgewerkte idee aan en de bespreking ervan met de bestuurders van Rozendaal.

Op het moment van afsluiting van de kopij van dit artikel is nog niet bekend of er belangrijke voortgang "op weg naar 15 juni 1993" gemeld kan worden. Wellicht heeft u daarover intussen via andere wegen nieuws bereikt.

Onverwachte steun

Naar onlangs duidelijk werd, leefde ook bij het bestuur van de "Stichting behoud brandtoren Rozendaalseveld" de gedachte, dat de lokatie Eerbeekseweg een uitgelezen plaats zou zijn om de nagedachtenis te eren van **alle in de gemeente Rozendaal omgekomen geallieerde vliegers**.

Onbekend met ons initiatief, richtte dit bestuur zich met een in grote lijnen identiek plan tot de gemeente Rozendaal. Daar ontstond een niet geringe verwarring, mede veroorzaakt door de omstandigheid dat het naar buiten tredende bestuurslid van de stichting een achternaamgenoot is van schrijver dezes!

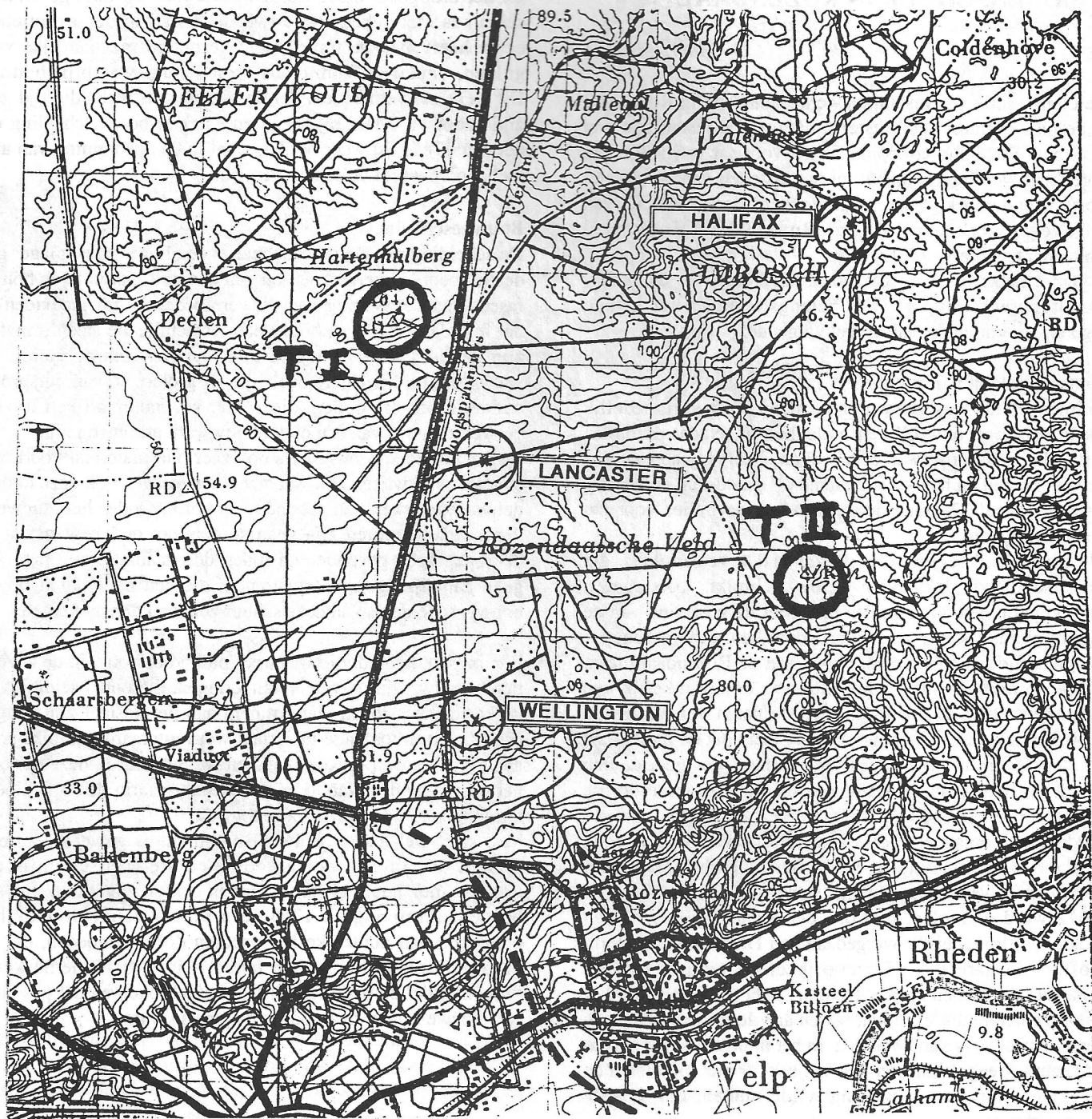
In goed overleg met de stichting is daarop besloten het "concept Terwindt" zodanig aan te passen, dat inderdaad alle omgekomen vliegers met het monument worden geëerd.

De opstelling van de stichting, die zich geheel in ons initiatief kan vinden en dat van harte ondersteunt, bemoedigt ons in de verwachting dat het idee om tot oprichting van een passend gedenkteken te komen, in de Rozendaalse gemeenschap weerklink zal vinden en daardoor ook gedragen zal worden.

Bronnen

- M. Middlebrook en Chr. Everitt - The Bomber Command War Diaries, London 1985.
- J.A. Slemkes - Rozendaals rampentijd, Velp.
- R.F. Toliver en T.J. Constable - Das waren die deutsche Jagdflieger - Asse 1939 - 1945, Stuttgart 1986.
- Archief Bevrijdingsmuseum 1944 Rijk van Nijmegen - Groesbeek.
- Archief drs W.H. Tiemens te Arnhem.

DE MOLENSCHUUR IN ROZENDAAL

door J. Baltjes

In een lange serie van restauratiewerkzaamheden in Rozendaal was de molenschuur het laatste aan beurt. De restauratie van deze schuur vond zijn voltooiing in het voorjaar van 1992. Die gelegenheid werd tevens benut tot het instellen van een bouw-historisch onderzoek, dat werd uitgevoerd door drs C.C. van Hoogevest, werkzaam bij het Bureau Van Hoogevest Architecten te Amersfoort/Utrecht.

Het gemeentebestuur van Rozendaal heeft het over dit onderzoek uitgebracht rapport voor belangstellenden ter inzage gelegd en wij ontlenen daaraan het volgende.

Molens wisselden van functie

De molenschuur was geen molen, maar heeft vermoedelijk gediend als bijgebouw bij een molenbedrijf. Nadat de molen waartoe het behoorde was afgebroken, heeft hij een andere functie gekregen en heeft o.a. gediend als paardestal en ook als arrestantenlokaal. Daaraan herinneren nog de tralies voor het meest rechtse raam.

In de zeventiende eeuw telde Rozendaal zeven molens, die voor verschillende doeleinden werden gebruikt, zoals papiermolen, kopermolen, korenmolen enz. Met de wisseling van de omstandigheden kreeg de molen soms een andere functie. De zogenaamde Pannenmolen, boven aan de Rozendaalselaan, waartoe de molenschuur behoorde, was oorspronkelijk een kopermolen. Over de oorsprong van de naam verschillen de geschiedschrijvers van mening: de een meent dat de molen zijn naam dankte aan het feit dat hij met pannen was gedekt. Een ander denkt, dat de naam stamt van de pannen, waarvoor de molenaar de koperen bodems vervaardigde.

Toen de molen omstreeks 1592 van eigenaar verwisselde werd hij verbouwd tot papiermolen, welke functie hij behield tot aan de tweede helft van de negentiende eeuw.

In 1612 werd de molen, met o.a. een stenen spijker en een droeckhuijs (drooghuis?) overgedaan aan Diederick van Dorth en joffer Margareta toe Boecop, heer en vrouwe tot den Rozendaal. Het stenen spijker (schuur) is hoogstwaarschijnlijk het huidige herenhuis 't Spijker, boven aan de Rozendaalselaan. Bij een verpachting van de molen, in het midden van de zeventiende eeuw, kreeg de pachter het "spijker" er niet bij, omdat de kasteelheer hiervan een woning wilde maken, om deze te kunnen verhuren.

Of het drooghuis moet worden gezien als de huidige molenschuur is niet zeker. In de tweede helft van de zeventiende eeuw heeft men de molenpacht verhoogd met jaarlijks vier gulden, omdat er "inmiddels" een schuur was bijgebouwd. Dit wekt het vermoeden, dat de schuur omstreeks die tijd zou zijn gebouwd. Maar bij het lezen van een boedelscheiding uit het jaar 1765 rijst weer twijfel, want in de opsomming van alle toebehoren wordt de schuur gemist.

Bouwgeschiedenis

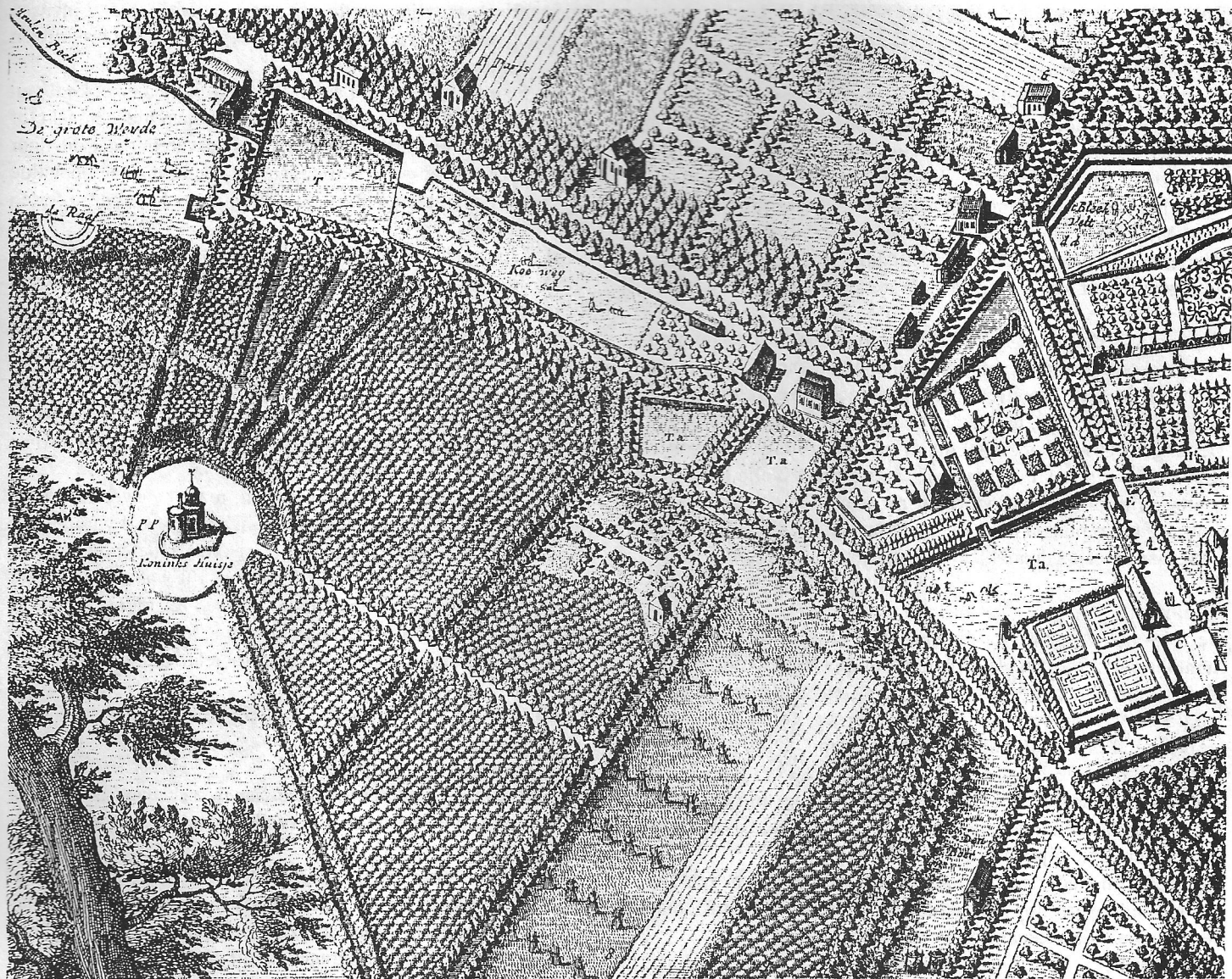
De scheiding van de molenschuur in een hoger en een lager gedeelte roept het vermoeden op van een ontstaan in twee bouwfases. Een bevestiging van dit vermoeden wordt gevonden in het feit, dat in de twee bouwdelen verschillende steenformaten zijn gebruikt. Bij het hogere bouwdeel bestaan de muren uit waalsteen, bij het lagere deel zijn dat grotere en van oorsprong oudere kloostermoppen, die echter secundair blijken te zijn verwerkt en dus van een ouder bouwwerk afkomstig zijn.

Hoewel in de kapconstructie ook zeer oud materiaal voorkomt en oude werkwijzen zijn waargenomen, dragen ook deze onderdelen kenmerken van secundair gebruik. Onder het stucwerk van de buitenmuren zijn geen sporen van oudere venster- of deuropeningen gevonden en tijden de restauratie zijn dan ook geen aanwijzingen waargenomen, die een nader licht op de bouwgeschiedenis van deze schuur zouden kunnen werpen.

Een omstandigheid, die wel weer pleit voor bouw in de zeventiende eeuw, zijn de vele veranderingen, die onder leiding van de kasteelheer Johan van Arnhem aan het kasteel zijn aangebracht. Het afkomende materiaal werd uiteraard gebruikt voor andere gebouwen in Rozendaal en wellicht dat in deze periode het oostelijke deel van de molenschuur, waarin de oude kloostermoppen zijn verwerkt, is gebouwd.

Vast staat wel, dat er eeuwenlang sprake is geweest van een schuur, die bij een molen hoorde en die waarschijnlijk als droogschuur heeft gediend. Het is echter opvallend, dat de boedelbeschrijving uit 1765 geen schuur vermeldt. Ook het ontbreken van duidelijke bouwsporen doet vermoeden, dat de huidige molenschuur geen lange bouwgeschiedenis kent. Mogelijk, dat de oude schuur werd afgebroken en dat pas later een nieuwe schuur daarvoor in de plaats kwam.

Fragment van "eene printverbeeldinge van de plattegrond . . . van Roosendael . . ." Uitgegeven door Gerard van Keulen in 1718.

De plattegrond is "naar voetmaat afgetekent door Barent Elshof een van de huisdienaren van den Heere van Roosendael synde een kleinder begryp van een grote kaart door denselven gemaakt en de aldaar hangende in het eetsaal".

No 1 wordt in de legenda aangegeven als " 't Spyker", het thans nog bestaande huis met dezelfde naam, geheel boven aan de Rozendaalselaan. Aan het beeld, aangeduid met no 2 is duidelijk een molenrad te onderscheiden, terwijl het daarnaast staande gebouw in zijn vorm enige gelijkenis toont met de huidige molenschuur.

SNIPPERS VAN DE REDACTIETAFEL

De gekooide Hertog

Op 28 augustus j.l. werd het eerste exemplaar van het jongensboek "De gekooide Hertog" aangeboden aan de Gelderse Gedeputeerde voor cultuur, mevrouw M.J. Loupen-Laurant. De presentatie vond plaats op het kasteel Rosendaal te Rozendaal, dat in het boek een belangrijke rol speelt. Het werd geschreven door Miek Dorestein, van tekeningen voorzien door Kees de Kieffe en onder auspiciën van de Stichting De Gelderse Bloem uitgegeven door Van Holkema en Warendorf.

Als in 1343 de hertog van Gelre sterft, wordt hij opgevolgd door zijn oudste zoon Reinoud, die dan nog maar elf jaar is. Reinouds jongere broertje is het er niet mee eens. Reinoud mag dan wel oersterk zijn, hij - Eduard - is veel intelligenter! De jongens groeien op. Als Eduard tot ridder wordt geslagen is Reinoud al getrouwd en heeft zijn eerste succesvolle oorlog al achter de rug. Maar Reinoud wil niemand naast zich hebben. Ook zijn broer niet, al heeft die recht op een deel van het land. Langzaam groeit Eduards jaloezie uit tot haat...

Bijnamen

De response was overweldigend. Wij vroegen in het vorige nummer van Ambt en Heerlijkheid om ons redactielid de heer H. Wissink van gegevens te voorzien ten behoeve van zijn studie over bijnamen die vroeger werden gebezigd in het werkgebied van de Oudheidkundige Kring. Door de ruime medewerking, die hij van alle zijden ontving, beschikt hij al over enkele honderden bijnamen. Ook ontving hij een aantal lyrische ontboezemingen van vroegere (gelegenheids)schrijvers en -dichters, met bijnamen als onderwerp.

Hij heeft zijn studie nog niet afgesloten en wie met betrekking tot dat onderwerp nog iets achter de hand heeft, wordt graag verzocht hem daarvan alsnog in kennis te stellen.

Zijn adres is.

**Drs H. Wissink, Residentie Oranjarahof, Stationsplein 4,
6953 AB Dieren. Telefoon no 08330-50270.**

Het ligt in de bedoeling het resultaat van de studie in Ambt en Heerlijkheid te publiceren.

Herinneringsjaar 1995

In 1995 zal het 50 jaar zijn geleden, dat de Tweede Wereldoorlog een einde nam. Het zal ongetwijfeld het laatste

herinneringsjaar zijn, waarin een nog aanzienlijk aantal mensen uit eigen ervaring zal kunnen getuigen van de verschrikkingen van die tijd.

Naast de ouderen met een eigen ervaring blijken er ook tal van jongeren te zijn, die de oorlog niet zelf hebben meegemaakt, of nog te jong waren, om die tijd bewust te ervaren, maar die door hun interesse een - vaak diepgaande - studie over bepaalde onderwerpen, belangrijke - niet algemeen bekende - feiten hebben blootgelegd.

In de Oudheidkundige Kring heeft daarom de gedacht post gevat, om in 1995 een uitgave te presenteren met niet algemeen bekende fragmenten uit de lokale geschiedenis van die periode. Daarin zullen behalve militaire gebeurtenissen o.a. ook de joden-vervolgving, ronselen van werkkrachten, distributieperikelen, beperkte beschikbaarheid van openbare voorzieningen, zoals reismogelijkheden, gas en electriciteit, brandstofschaarste, onderduikers, illegaliteit en vele andere onderwerpen aan de orde kunnen komen.

Een bescheiden begin is al aanwezig, maar een verantwoorde uitgave vraagt veel meer onderwerpen en ook veel variatie. De bijdragen zullen op de omgeving betrekking moeten hebben, of in ieder geval daarmee verband houden. En wat ligt dan meer voor de hand dan onze lezer en lezeressen te animeren eens in hun geheugen te graven en een bijdrage te leveren.

U kunt deze zenden aan het redactie-secretariaat

J. Baltjes, Hertog van Gelrestraat 5, 6891 AW Rozendaal.

Jaarwisseling

Met de feestdagen en het nieuwe jaar in zicht wensen Bestuur en Redactie u en de uwen sfeervolle kerstdagen en alle goeds voor 1993 toe.

De Redactie voegt daaraan gaarne de wens toe, dat de belangstelling voor Ambt en Heerlijkheid ook in het komende jaar mag groeien en bloeien. Moge dat zich ook door een nog stijgend aantal binnenkomende bijdragen uiten!

En tenslotte: mogen ook de klokken van de Velpse Oude Jan en van de overige kerken in onze beide gemeenten Rheden en Rozendaal straks een nieuw jaar met meer vrede in onze zo verscheurde wereld inluiden. In die zin:

Een gelukkig Nieuwjaar!

*Klokkestoel met Hemony-klok uit 1678 van de Oude Jan te Velp
(pentekening naar een crayon-tekening van H.A. de Graaff, 1937)*